

Eyyubova Aygül İlham qızı⁸³
İNVERSIYA MƏTNİ FORMALAŞDIRAN VASİTƏLƏRDƏN
BİRİ KİMİ

Müasir linqvistika müəyyənləşdirmişdir ki, dil sistemdir, onun böyük və kiçik vahidləri bir-birilə qanunauyğun biçimdə əlaqələnilir. Təbiidir ki, həmin nöqteyi-nəzər öncə mətndə iştirak edən dil vahidlərinin düzülüşünə aiddir. Ona görə ki, sistem və sıra linqvistik anlayışları bir-birinə axındır.

Dilin bütün sistemlərini də ahəng əmələ gətirir. Ahəng isə inversiyayı doğurur, sıralanmanın modelini ortaya qoyur. Sıralanmanın öz qanunları mövcuddur. Həmin qanunları müəyyən etmək üçün inversiyaya məruz qalmayan formalara müraciət etmək lazım gəlir. Başqa sözlə demiş olsaq, mətndə cümlə üzvlərinin sıralanması qanunauyğunluqlarını təyin etməkdən ötrü inversiya oluna bilməyən vahidlər bir-birilə tutuşdurulmalı, əldə olunan nəticələr ümumi qanun kimi, norma kimi hesaba alınmalıdır. Bizə elə gəlir ki, inversiyaya məruz qalmayan vahidlər ondan yana müraciət etmək lazımdır ki, bunlar dilin potensial imkanlarını inikas etdirir, dilin daxili qanunları əsasında formalaşır.

Inversiya mətnin qurulma prinsiplərindən biridir. Bu prinsipləri mətn şəraitində cümlə üzvlərinin bəziləri, qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlanmayan sözlər yaradır. Bu prinsipin əsasında yenə də vahid bir model dayanır. Inversiya mətnin ritmik təşkili vasitəsidir. Bu məsələ ilə bağlı A.M.Antipova, S.V.Boltayeva, M.M.Qrişman, V.M.Cirmunski və başqaları müəyyən fikirlər söyləmişlər. (1)

Ritm bədii mətnlərdə qüvvətli təsiretmə amilidir. Ritm dil vasitələrinin ən yuxarı səviyyəsidir. Mətnin ritmik təşkili sintaktik səviyyədə araşdırılır. Əlbəttə, mətndə ritmik hadisələr baş verir. Ritmin mətndə mövcud olan informasiyanın ötürülməsində mühüm rolu vardır. Ritm mətnin qurulmasında universal prinsip sayılır.

Nitq zamanı sürətlənmə və yavaşım, gərginlik və zəiflik, uzunluq və qısalıq, oxşarlıq və fərqlərin bir-birini müntəzəm şəkildə izləməzi, əvəz etməsi ritmdir. Ritmik və ahəngdarlıq funksiyası bu xüsusiyyətləri ehtiva edir. Bu deyilən əlamətlər «mətnin ritmi» anlayışını əmələ gətirir. Ritm anlayışı qəbul edilmiş şeir nitqin, mətnin başlıca əlamətidir. Ritmin təbiəti şeirin bir kəsiyi, parçasıdır. Ritm eyni elementlərin təkrarı, səslərin əvəzlənməsidir. Ritmik proses inversiya nəticəsində əvəzlənmələrin baş verməsi ilə meydana çıxır. Bu proses insanın əmək fəaliyyətində də üzə çıxır. Ritm zaman axarında-nizama, qaydaya salınandır (momentdir) (1) Ritm şeirdə sıra hadisəsidir. Bu sıra inversiya sırasıdır. Həmin sıra informasiya prosesinə əsaslanır. Dil insanlar arasında kommunikasiya vasitəsi olduğu üçün danışarlardan biri başqasına bu və ya digər hadisə, əşya barədə informasiya verir. İnsanın düşüncəsi informasiya ötürmədə 2 üsuldən istifadə edir: 1) analiz, 2) sintez.

Tutuşdurulan ingilis və Azərbaycan dillərində informasiya nitq və mətndə iştirak edən dil vahidlərinin semantik təhlilinə əsaslanır. Həmin dillərdə hadisələr, əşyalar adəti üzrə külldən cüzə doğru hərəkət edir. Dil vahidlərinin sintezi aparıcı yox, köməkçidir.

Təbi ki, informasiya zamanı vahidlərin analiz əsasında sırası yalnız küllün cüzə inkişafı olaraq götürülmür. Məlumdən məchula, aktivdən passivə, konkretdən mücərrədə hərəkət də analizə aiddir.

Analiz və sintez özünü əşyalarda, hadisələrdə küll-cüz, məlum-məchul, aktiv-passiv, kəmiyyət-keyfiyyət, konkret-müjərrəd, yaxın-uzan və s. biçimdə; hərəkətdə isə zaman ardıcılığı, səbəb-nəticə və s. formada göstərir. Məs.:

Şeirdə ritmilik - icra edilən təkrar proseslərin müxtəlif elementləridir. Yüksək ritm ümumestetik amildir. Ritm əsərin bədii bütövlüyündə formalaşır. Bədii mətnin dərk edilməsində ritm mühüm rol oynayır, irrasional mətnaltı mənanı aktuallaşdırır, nəticədə insan şüuru stimullaşır.

Mətnin ritmik cəhəti süjetin dinamikasından tutmuş məzmun planına qədər özünü göstərir.

O.S.Axmanovanın lüğətində «inversiya» termini və onun mətndəki vəziyyəti belə izah olunur: inversiya (söz sırasının əksi, ziddi, repressiv ardıcılıq), ingilis dilində inversion, inverse word-order, «sözün mətndə yerinin dəyişdirilmiş elementi». O.S.Axmanovanın izahı da göstərir ki, sintaktik səviyyədə ziddiyyət mətnin söyləmləri daxilindəki üzvlərin inversiyasında müşahidə olunur. Inversiya məqamında mətndə sözlərin ardıcıl sırası pozulur. Sabit sıra qaydasında ziddiyyət baş verir. Lakin həmin ziddiyyət nitq prosesində emosionalılıqla müşahidə olunur və normalaşır. Mətnin strukturunda inversiya mənanın pozulmasına gətirib çıxarmır, əksinə mənanın daha obrazlı ifadə olunması təmin edilir. (2, s. 176)

Mətnlə inversiyanın yaxın əlaqəsini Q.Kazımov belə göstərir: «Söz sırası» anlayışı ilə «cümlə üzvlərinin sırası» anlayışları fərqlidir. Söz sırası dedikdə, cümlə üzvləri ilə yanaşı, ara sözlərin, xitabların, qoşmaların, bağlayıcıların, ədat və nidaların da cümlədə yeri nəzərdə tutulur. Bu vahidlər mətn situasiyasında inversiyanın formalaşmasına bir növ zəmin yaradır. Funksional cəhətdən dəyişən ritm semantikanı aktivləşdirir. Inversiyanın köməyiylə ritm mətnin komponentlərinin enerjisini artırır, çatışmayan cəhətləri ödəyir. (3, s. 905)

İngilis dilində söz sırası mətn üzrə ciddi qəbul edilmişdir, bu hadisə mətndə qrammatik funksiya kəsb edir. Söz sırasının bu dildə, bu dilin mətnlərində konkret yeri müəyyənləşdirilmişdir. Mövcud sintaktik ifadə vasitələri ingilis dilində mətn və inversiya əlaqələrini bir növ tənzimləyir, belə bir struktur bağlılıq sxemi formalaşır: mübtədə- xəbər- tamamlıq- digər ikinci dərəcəli üzvlər.

Poetik əsərlərdə bu sıra, sxem mütləq olaraq dəyişir, bu zaman struktur elementlər poetik emfazalar yaradır və xüsusi emosional və ekspressiv konnotasiyalar alınır, bu proses inversiyadır. Mətndə inversiyanın müxtəlif ölçüləri yaranır:

⁸³ Odlar Yurdu Universitetinin doktorantı, dilchilik2001@gmail.com

Cümlə üzvlərinin qarşılıqlı əlaqəsi mətn situasiyasında bir element yerini dəyişir, başqa şəkllə düşür. Necə deyərlər, cümlə üzvlərinin qeyri-adi yerləşməsi özünü göstərir. (4)

İkinci dərəcəli üzvlər mətnin emosiyasını və başqa xüsusiyyətlərini qabartmaq üçün önə-birinci yerə çıxarılır, yəni mübtədə sonda gəlir. İngilis dilində inversiyanın struktur mənzərəsi belədir:

«*In the mud. For thirty yaks. Only after thaty yaks did I discover that I was meant to be flying*» *Only once did Mary see her manner change that was when, Mark being out of the room preparing the tea, she began to talk about her son* (danışığı dilində)

Müasir ingilis dilində sözlərin mətndə inversiya tərzli cümlənin kommunikativ tipindən asılı vəziyyətdədir. Başqa sözlə, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində hər bir funksional tipi cümlələr spesifik sintaktik struktura malikdir.

Bir sıra hallarda ingilis dilində hissi-emosional nitqdə-mətdə vasitəsiz tamamlıq bəzən baş üzvlərdən öncə cümlənin başlanğıcda da dura bilir. Belə durumda tamamlığın üzərinə məntiqi, dinamik vurğu düşür. Məs.:

-All these. I did.

-One thing. I had forgotten.

İngilis dilinin mətnlərindəki cümlələrin işlənmə yeri (Position of the attribute in the sentence) Azərbaycan dili mətnlərində işlənlərdən seçilir. Belə ki, təyin bir çox cəhətlərinə əsasən digər cümlə üzvlərindən fərqləndiyi kimi cümlədəki yeri, mövqeyi, təyinolunan sözün yerindən asılı durumdadır. Buna görə də ingilis dilində təyinin mətdə yerindən yox, onun təyin olunan sözə görə yerindən bəhs etmək düzgün olardı. Bu cəhətdən, mətdə sözdən öncə gələn təyinləri iki qrupa ayırmaq olar: 1) təyin olunan sözdən öncə gələn təyinlər (prepositive attributes), 2) təyin olunan sözdən sonra işlənen təyinlər (postpositive attributes). (5)

Mətnin ritmik təşkili. Inversiyalaşmış nitqin ritmik təşkili-dilin universalıyasıdır. Bu, insanın çoxsaylı bioritmik təbiəti və təbiətlə əlaqədir. Mətdə ritm - struktur vahidlərin müxtəlif cür ayrılması, onun nitqində (yəni mətdə) ritmik-melodik sistemin nizama salınmasıdır.

Məlum olduğu kimi, inversiyalaşmış nitqin düzgün ritmik təşkili onun adekvat dərkənməsi üçün əhəmiyyətlidir. Əksinə, ritmin pozulması, onun qaydasızlığı nitqin anlaşılmasında çətinlik yaradır.

Inversiya nəticəsində mətnin ritmik parçalanması kiçik vahidlərdən ibarət olan ritmik qrupları (stress-timed-rhythm) yaradır. Güclü heca ritmik qrupların nüvəsini əmələ gətirir. Həmin qrup sintaqlara bölünür.

Inversiyaya məruz qalmış mətnlər mətni əlaqə və mətnyaradıcı vasitələrə aiddir. Adətən, mətn ritmlə deyilir, poetik mətnlərdə assosiasiya doğurur. Ritm bir vasitə olaraq bədiiliyin təsirini artırır.

Inversiya mətdə müxtəlif cür ritmik mənzərələr yaradır. Burada-mətnin söyləmlərində ritmyaradıcı funksiya yaranır. Müxtəlif ritmik vahidlər stabil xarakter daşıyır.

Nitqin, mətnin sintaqmatik üzvlənməsi nitq axınının 6 tip ritmik formasını meydana gətirir:

1) *Monoton ritmik mənlər*: Bu mətnlərdə sintaqm eyincür bölünür. Məs.: *Rhythmless speech or writing\ is like the flow of liquid\ from a pipe or a tap: \it runs with smooth monotony\ from when it is turned on\ to when it is turned off\ provided it is clear stuff;\ if it is turbid\ the smooth flow\ is queerly and abruptly checked from time to time\ and them resumed.\ Rhythmic speech or writing\ is like waves of the sea, moving onward with alternating rise and fall\ connected yet sepaate,\ like but different,\ suggestive of some law,\ too complex for analysis,\ controlling the relations\ between wave and wave;\ waves and sea,\ phrase and pharase,\ phrase and speech.* (12, s. 304)

Monoton nitqin təmin olunmasında sintaktik paralelizm, analogi sintaqlardan istifadə olunur.

2) Inversiya nəticəsində yaranan növbəti tip ritmik quruluş *qeyri-kompakt (six, yığcam)* olan mətnlərdir. Məs.: *In that sense it has become a form of standard English; \ and for that reason,\ would be in favour of dropping the rather meaningless term «Recived Pronunciation»\ and adopting\ (or rather returning to)\ a term like «Standard English»\ or «Standard British English».*

3) Mətn strukturunda natamam, qırıq, rabitsiz ritmik struktur qısa sintaqlardan ibarət olur. Məs.: *As readers,\ most of us,\ to some degree, \are like those urchines,\ who pencil moustaches\ on faces of girls in advertisements.*

4) Mətdə dəyişdirilmiş, əvəz edilmiş ritmik struktur: *In literature,\ vulgarity is preferable to nullity,\ just as grocers port\ is preferable to distilled water.//The relationship between expression and content,\ »form« and «meaning»\ in natural human languages\ is not reducible to a simple one-to-one corresponderce.*

5) Mətnin halqəşəkilli ritmik strukturu formalaşır. Məs.: *The interests of a writer and the interests of his readers\ are never the same,\ and if,\ on occasion,\ they happen to goincide,\ this is a lucky accident.\ Habitual incongruence of functioning\ is a sign of labile or traditional state in the given part of the system.*

6) Mətnin tədrici ritmik strukturu reallaşır. Həmin strukturda sintaqlar tədrici formalaşır: *I do not think\ anyone writes so well\ that he cannot learn much from it.*

Beləliklə, mətn və ritmin aralarında sıx və qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Nitqin (mətnin) inversiya ilə bağlı ritmik təşkili məsələlərinin öyrənilməsi mətdə üzvlərin ayrılması, onlar arasında olan hissələrin əlaqəsini, mətnin tipologiyasını, söz sırasının mətdəki yerini, mövqeyini, dəyişmə durumunu, mətnin bütövlüyük və ifadəlilik imkanlarının da üzə çıxmasına imkan verir.

Azərbaycan dilində: *Stansiyadakı\ su idarəsinin həyətində\ xeyli adam\ cəm olmuşdu.* (S.Əhmədov) (7, s. 123)

Bədii mətnlərdə inversiyanın oynadığı rola bir çox dilçilər toxunmuşlar (8, s. 13-16; 9, s. 120)

Bədii mətndə inversiyanı dinamik əlamətini Tofiq Hacıyev belə izah edir: «Sözlərin normativ qrammatik sırası dəyişikliyə məruz qalarsa, əwələn, burada ciddi üslubi məqsəd olmalıdır. İkincisi, söz sırasının pozulması süni görünməlidir. İnversiyanın mətnə ifadə etdiyi emosionallıq, effekt təbiilik dairəsində olmalıdır. Əgər inversiya, o hansı emosionallığa malik olur-olsun, təbiilik çərçivəsindən çıxarsa, sünilik həddinə çatırsa, bu, mənfi haldır. Belə vəziyyətdə inversiyanın yaratdığı emosionallıq saxta olur və verdiyi effekt də süni olur. İnversiyada heç zaman danışq təbiiliyi üslubi davranışa güzəştə getməməlidir. Yaxud qrammatik normanın, xalq danışq dilinin üslubi inversiyaya güzəştləri müəyyən çərçivədə olmalıdır» (10, s. 19-20)

Ş.Yusifli yazır: «İnversiya mətnə iştirak edən personajların tipləşməsində, onların daxili aləminin, durumunun, emosiyasının, sosial mənşəyinin dərəcəsinin açılmasında, müəyyənləşməsində və s. böyük rol oynayır». (11, s. 23)

«Bədii mətnin sintaktik quruluşu, struktur-semantik strukturu ən çox estetik məzmun kəsb edir. Bu məzmunu inversiya hadisəsi də yaradır» (12, s. 144-146)

Mətnin struktur-semantik xüsusiyyətləri və inversiya qarşılaşmasında bir məsələni də şərh etmək lazım gəlir. Bu, funksional dəyər məsələsidir. Funksional dəyər mətnə cümlə üzvlərinin üslubi-dinamik keyfiyyətlərindən biridir. Bu, inversiyanın başlıca əlamətidir. Funksional dəyər cümlə üzvlərinin mətnə oynadığı rolu təyin edir. Bu dəyəri mövqe dəyişmələri xarakterizə edir. Linqvistikada buna *transpozsiya hadisəsi* deyirlər. Burada mövqe deyərək sintaktik mövqələr-sintaktik transpozsiyalar nəzərdə tutulur. Subyektin, obyektin və əlamətin sintaktik mövqələri həmin parametrləri əhatə edir.

Ə.M.Cavadov yazır ki, cümlə üzvləri nitq hissələrindən «təcrid olunaraq» öz gerçəkliyini kontekstdə, cümlədə tapa bilir, daha doğrusu, hər hansı bir sintaktik mövqe konkret cümlə üzvü ilə təmsil olunur. Belə ki, mətnin struktur-semantik yarusunda mübtədə subyektin sintaktik mövqeyini, tamamlıq obyektin sintaktik mövqeyini, təyin və zərflilik isə əlamətin sintaktik mövqeyini təşkil edir...Mətnə mübtədə və xəbər iki qütb, iki tərkib əmələ gətirir. Buna görə də mətnin sadə cümlələrində sözlərin sırasından danışarkən ilk əvvəl mübtədə və xəbərin yerindən başlamaq lazımdır» (13, s. 46)

K.Abdullayevin nöqteyi-nəzərinə, mətn sintaksisi baxımından cümlə üzvlərinin taktiki düzüm (sırası) informasiya ötürənin ilkin məqsədi ilə sıx bağlıdır, hətta cümlənin ümumi planı belə bütövlükdə əvvəlcədən müəyyənləşdirilir və (həmin plana söz düzümü də daxildir) ümumi halda ayrı-ayrı sözlər sonradan meydana çıxır. Cümlə üzvlərinin taktiki və strateji sırası bütövlükdə funksional sintaksisin tədqiqi üçün böyük imkanlar açır (14, s. 72)

İngilis dilində inversiya hadisəsi mətn daxilində aşağıdakı hallarda özünü göstərir:

Mətnə yalnız sual cümləsindən tez-tez istifadə edərək: *Is she a real star? (O, əsil ulduzdur?), Are you a good man? (Sən yaxşı adamsan?)*

İngilis dilinin mətnlərində inversiya hadisəsi qrammatikadan asılı deyil, Azərbaycan dilində isə bu asılılıq bir qanunauyğun hal kimi özünü göstərir, cümlənin struktur-semantik yarusuna emosional rəng verir. Məs.:

– *We sat in the growing darkness.*

– *Everybody present at the meeting.* Burada təyinik yeri dəyişən duruma düşür.

İnversiya mətnə digər hallarda da mümkün olur. Əgər cümlə yer zərfliyi ilə başlayarsa: *On my way are many barriers.* (Mənim yolumda çoxlu çətinliklər, maneələr var), *In this town lives a friend of mine.* (Bu şəhərdə mənim dostum yaşayır). (15)

Dil strukturunda ziddiyyətli vahidlərin hamısı normaya çevrilmə «qabiliyyətini itirir». Normaya çevrilən ziddiyyətlər ya dilin uzunmüddətli təcrübəsi (uzus) əsasında normallaşır, ya da onlar emosionallıqla müşaiət edilir, mətnə daha intensiv semantik əlamətlər ifadə edir.

Beləliklə, mətnə inversiya əks, zidd, qarşı, müqabil vahidləri və onun hər bir görünüşünü, yerin dəyişmə mexanizmi bütöv transformasiya əks hərəkəti ifadə edir. İnversiya insanın dərk etmə məntiqini təyin edir. «İnversiya- düşüncənin məntiqi elementidir, fikiryaradıcı, fəaliyyət, sosial dəyişmədir. İnversiya mətnə mütləq polyarlaşmanı-qütbləşməni səciyyələndirir, minimallaşmaya maraq yaranır, qarşılıqlı anlama, dərk etmə formalaşır.

Beləliklə, inversiya məntiqi fikirin ikili-binar, fikrin yaranmasının özünəməxsus mexanizmi doğurur və mədəni fəaliyyəti təmin edir. İnversiya mədəni karnavallarla genetik əlaqədədir. İnversiya komik mətnlərdə ən sadə vasitələrlə gerçəkləşir. İnversiya «sözdən obraza» gedişətdə reallaşır. Yəni bu hadisə nəticəsində mətnin obrazlılığı, emosionallığı daha da yüksəlir. Həmçinin inversiya mətnə parodiyanın işlədilməsinə xidmət edir. «İnversiyalaşmış süjet» əmələ gəlir.

İnversiya- xronologiya kimi, səbəb-nəticə kimi ingilis dilində istifadə olunur. Məs.: *May all your dreams come true – qoy bütün arzuların həyata keçsin. May the force be with you – qoy güc səninlə olsun.* Qeyri-standart söz sırası inversiya hadisəsi üçün xarakterik haldır. Mətnə emosional durumu ayırmaq üçün inversiyadan istifadə olunur: *In the Pyramids were buried powerful pharaohs.* İnversiya sadəcə olaraq komik vasitə kimi çıxış edə bilmir. İnversiya mətnə inversiya işarəsi anlayışı kimi də özünü göstərir. İnversiya mexanizmi adi söz sırasının pozulması faktıdır, ingilis dilində cümlənin əvvəlində -başlanğıcda xəbər (köməkçi yaxud modal feil) işlənir, sonra baş üzv mübtədə. Məs.: *I know him. Do you know him? I was reading yesterday. When were you reading?*

Mətnin qurulmasında sintaktik transformasiya hadisəsinin rolu böyükdür. Transformasiya (çevrilmiş) orijinal mətn ikinci variantdır. Bu yol mətni struktur-semantik cəhətdən kompressiyaya məruz qoyur, əvvəlki mətn bir qədər sıxılır, əvvəlki quruluşdan necə deyirlər, «əsər-əlamət qalmır». Yəni mətn adaptasiya olunur. Həmin mətnlər funksiya baxımdan prinsiplə fərqlənirlər. Sıxılmış mətn əsas məzmunu, mahiyyəti, əsas ideyanı qısa, yığcam biçimdə ifadə edir (21, s. 7) Binar

oppozisiya inversiya hadisəsini fenomenal hadisəyə çevirir. Adaptasiya olunmuş mətn struktur-semantik cəhətdən nizama salınır və kombinə olunur. Bu prinsip qeyri-linqvistik prinsiplərlə müşayiət olunur. Qeyri-linqvistik prinsiplər bunlardır: 1) sitatlaşma, 2) kənara çıxarılma, 3) yerini dəyişdirmə. Mətnin adaptasiyasının linqvistik prinsipləri yaxud vasitələri: 1) əvəz etmə, 3) reduksiya, əlavə etmə və inversiya. Sitatlaşma- adaptasiyanın qeyri-linqvistik üsuludur. Reduksiya-inversiya adaptasiyanın linqvistik üsuludur. Sözün sırasında əvəzlənmə, mətnin komponentlərinin yerində dəyişiklik baş verdikdə inversiya hadisəsi qabarıq görünür. Həmçinin də inversiya ədəbiyyatşünaslıq anlayışıdır, mətn strukturunda binar oppozisiyanın fikir mexanizmi kimi şərh olunur.

Beləliklə, mətn və inversiyanın əlhəddə bir quruluş olduğu tədqiqatda təsdiqini tapır. Müqayisəli-tutuşdurma nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, mətni, xüsusən də obrazlı, emosional mətni bu hadisədən kənarda təsəvvür etmək olmaz. Bu məsələni bir neçə yöndə- struktur-semantik, funksional-kommunikativ, intonasiya-prosodik və praqmatik yönərdə öyrənmək fərqli dillər arasında ümumi və diferensial əlamətləri aşkar etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Ритм как структурная основа стиха.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов 2-е изд., стер. – М.: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
3. Kazimov Qəzənfər. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya, sintaksis. Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı: Elm və təhsil, 2017
4. Budaqova Z.İ. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə. Bakı: 1963
5. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. Москва: 1976
6. Fowler H.W. A dictionary of modern English usage. Wordsworth editions 2nd 1994, p.558
7. Əhmədov S. Seçilmiş əsərlər I cild, Bakı: 1988
8. Абашкина Е.А. Инверсия как принцип организации текста. Источник Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2013. № 9 (27): в 2
9. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи. Москва: Высшая школа, 1984
10. Hacıyev T. Şeirimiz, nəsrimiz, ədəbi dilimiz. Bakı: Yazıçı, 1990
11. Юсифли Ш.В. Стилистический синтаксис современного Азербайджанского художественного языка. Автореферат дисс.докт. филол. наук. Баку: 1973
12. Sadıqov Ə.Ş. Müasir Azərbaycan bədii nəsr dilində sintksisin üslubi imkanlarından istifadə // Nitq mədəniyyəti məsələləri. II buraxılış, Bakı: Elm, 1992
13. Cavadov Ə.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahidlərin sırası. Bakı: Elm, 1977
14. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998
15. Брыгина А.В. Лингвистические принципы адаптации художественного текста. Автореф. дисс. канд.филол.наук. Москва: 2004

İnversiya mətni formalaşdırın vasitələrdən biri kimi

Xülasə

Dilin bütün sistemlərini də ahəng əmələ gətirir. Ahəng isə inversiyanı doğurur, sıralanmanın modelini ortaya qoyur. İnversiya mətnin qurulma prinsiplərindən biridir. Bu prinsipləri mətn şəraitində cümlə üzvlərinin bəziləri, qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlanmayan sözlər yaradır. Bu prinsipin əsasında yenə də vahid bir model dayanır.

Mətnə inversiya əks, zidd, qarşı, müqabil vahidləri və onun hər bir görünüşünü, yerin dəyişmə mexanizmi bütöv transformasiya əks hərəkəti ifadə edir. İnversiya mətnə mütləq polyarlaşmanı-qütbləşməni səciyyələndirir, minimallaşmaya maraq yaranır, qarşılıqlı anlama, dərk etmə formalaşır.

Beləliklə, mətn və inversiyanın əlhəddə bir quruluş olduğu tədqiqatda təsdiqini tapır. Müqayisəli-tutuşdurma nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, mətni, xüsusən də obrazlı, emosional mətni bu hadisədən kənarda təsəvvür etmək olmaz. Bu məsələni bir neçə yöndə struktur-semantik, funksional-kommunikativ, intonasiya-prosodik və praqmatik yönərdə öyrənmək fərqli dillər arasında ümumi və diferensial əlamətləri aşkar etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: *inversiya hadisəsi, mətn, qurulma prinsipləri, söz sırası, cümlə üzvlərinin sırası*

Инверсия как одно из средств формирования текста

Резюме

Как известно, закон сингармонии лежит в основе всех систем языка.

Гармония же создает инверсию, раскрывает модель ранжирования. Инверсия - один из принципов построения текста. Эти принципы создаются некоторыми частями предложения в контексте текста, словами, которые грамматически не связаны с членами предложения. Опять же, этот принцип основан на единой модели. В тексте инверсия представляет собой несхожие между собой единицы и каждое из ее проявлений, а также механизм перемены мест выражает полную противоположность трансформации. Инверсия характеризует абсолютную поляризацию в тексте, возникает интерес к минимизации, формируется взаимопонимание, осознанность.

Таким образом, исследования подтверждают, что текст и инверсия - это отдельные структуры. В результате сравнения было определено, что текст, особенно образный, эмоциональный, невозможно представить вне этого события. Изучение данного вопроса по нескольким направлениям в структурно-семантическом, функционально-коммуникативном, интонационно-просодическом и прагматическом направлениях важно с точки зрения выявления общих и отличительных черт между разными языками.

Ключевые слова: *явление инверсии, текст, принципы построения, порядок слов, порядок членов предложения*

Inversion as one of the means of text formation.

Summary

The law of syngharmony underlies all language systems. Harmony creates an inversion, reveals a ranking model. Inversion is one of the principles of text construction. These principles are created by certain parts of the sentence in the context of the text, words that are grammatically unrelated to the members of the sentence. This principle is based on a single model.

In the text, inversion is a dissimilar unit and each of its manifestations, as well as the mechanism of changing places, expresses the complete opposite of transformation. Inversion characterizes the absolute polarization in the text, interest in minimization arises, mutual understanding and awareness are formed.

Thus, research confirms that text and inversion are separate structures. As a result of the comparison, it was determined that the text, especially the figurative, emotional, cannot be imagined outside of this event. The study of this issue in several directions in the structural-semantic, functional-communicative, intonational-prosodic and pragmatic directions is important from the point of view of identifying common and distinctive features between different languages.

Key words: inversion phenomenon, text, principles of construction, word order, order of sentence members.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva